

Mr. Tomislav Anđelić

SREDNJOVJEKOVNA CRKVA U TRIJEBNJU KOD STOCA U HERCEGOVINI

U godišnjaku "Hercegovina" 1 (9) za 1995. godinu objavljeno je da je bivši Muzej Hercegovine u Mostaru 1980. godine napravio projekt istraživanja dva arheološka lokaliteta: Crkvinu u Tepčićima kod Čitluka i Crkvinu u Trijebnju kod Stoca.¹

Znanstveni projekt je izrađen za ondašnju Zajednicu nauke BiH, a preko Zemaljskog muzeja kao znanstvene institucije. U Muzeju Hercegovine u Mostaru glavni je istraživač bio autor ovoga rada mr. Tomislav Anđelić, muzejski savjetnik. Namjera je bila otkopati u Tepčićima i u Trijebnju kasnoantičke bazilike, no iskopavanja su polazala da se i na jednom i na drugom lokalitetu radi o srednjovjekovnim crkvama. Crkva u Tepčićima objavljena je u "Hercegovini" 1 (9) 1995. godine.² U ovom radu bit će govora o srednjovjekovnoj crkvi u Trijebnju kod Stoca.

Po planu prvo je otkrivena crkva u Tepčićima, a potom u Trijebnju kod Stoca. Godine 1983., kada je projekt završen, sa sigurnošću se moglo konstatirati da ni u Tepčićima ni u Trijebnju nisu otkriveni objekti iz vremena kasne antike (IV. - VI. stoljeće), nego manje srednjovjekovne crkve, oko kojih je bilo i stećaka. Prema tome, arheološka građa koja slijedi i rezultati istraživanja odnose se na srednjovjekovnu crkvu u Idriz-mahali na lokalitetu Crkvina u Trijebnju kod Stoca.

Ako imamo u vidu da je do danas na području Hercegovine otkriveno 15-ak kasnoantičkih bazilika s bogatim nalazima, onda dvije otkrivene srednjovjekovne crkve, u Tepčićima i Trijebnju, predstavljaju pravu rijetkost u dosadanjim istraživanjima na terenu Hercegovine. Ako izuzmemo neke

¹ Mr. Tomislav Anđelić, "Srednjovjekovna crkva u Tepčićima kod Čitluka", *Hercegovina*, 1 (9), Mostar, 1995., str. 95.

² Isto, str. 95 - 115.

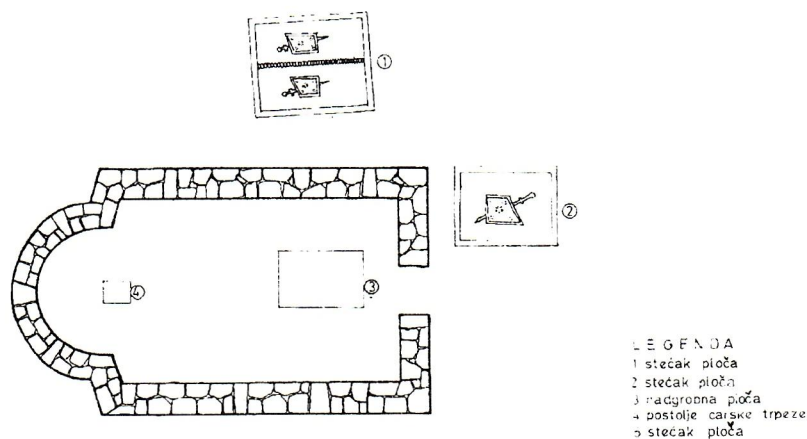
srednjovjekovne crkve s područja Trebinja, objekti otkriveni u Tepčićima i Trijebnju s drugim na prostorima Hercegovine za sada ne nalaze izravne analogije.

I za iskopavanje u Tepčićima i za ovo u Trijebnju trebalo je prethodno osigurati plan lokaliteta u katastarskim uredima općina. Iz plana Katastarskog ureda u Stocu bilo je vidljivo da eventualni sakralni objekt, koji se trebao ispitivati i istraživati, leži na sjevernoj strani Crkvine na parcelama koje pripadaju obitelji Idriza u Trijebnju. To arheološko nalazište bolje poznajemo od lokaliteta na Tepčićima jer je tu, još 1936. godine, slučajno otkrivena velika ostava antičkog novca (oko 150 kg). Manja količina toga novca dospjela je u Zemaljski muzej BiH u Sarajevu, gdje se i danas nalazi.

Iskopavanja u Trijebnju izvedena su 1983. godine. Lokacija, gdje je ležala crkva, bila je obrasla niskim i vrlo visokim rastinjem tako da se nije moglo fotografirati stanje prije iskopavanja.

Tijek iskopavanja i rezultati istraživanja

Iskopavanje u Trijebnju obavljeno je u svibnju 1983. godine. Prvo je trebalo skinuti rastinje s prostora, gdje su se očekivali eventualni zidovi. Jedini vidljivi dio objekta bio je 1 m sjevernog zida crkve pravca istok-zapad. Kvadratna mreža nije bila potrebna, jer je konfiguracija terena poslije čišćenja odavala dojam da se na tom prostoru nalazi manji građevinski objekt. Prateći zid, i s vanjske i s unutarnje strane, moglo se zaključiti da se u Trijebnju ne nalazi kasnoantička bazilika, nego srednjovjekovna crkva, slična, planom i dimenzijama, tepčićkoj crkvi (v. slike 1., 2. i 3.). Debljina štuta unutar crkve bila je 0,50 - 1 m. Vanjski

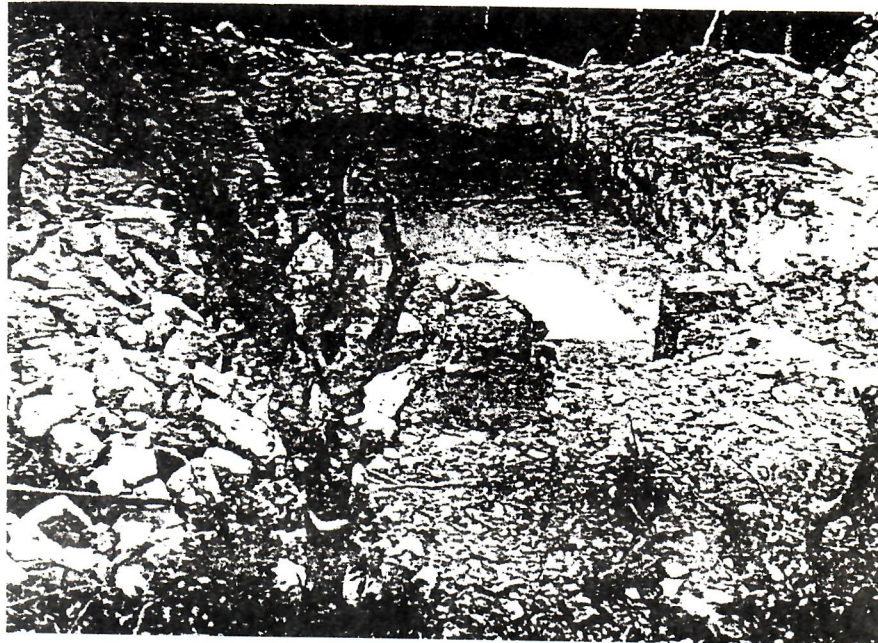

Slika 1.

Slika 2. Pogled na lokalitet prije iskopavanja

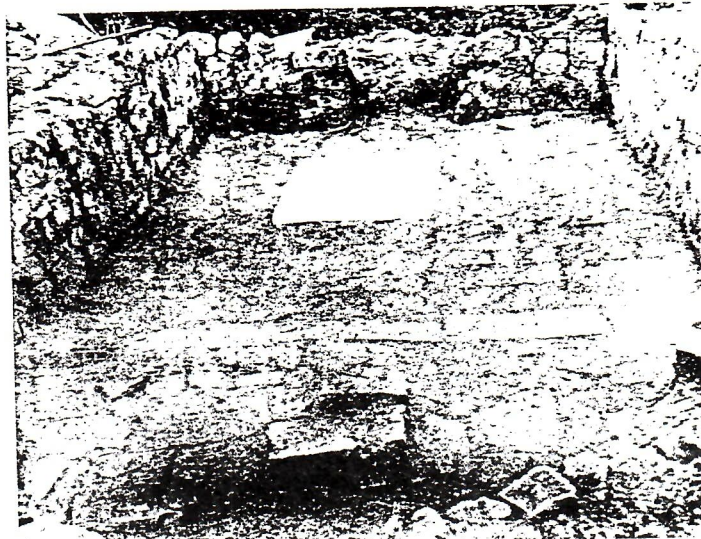

Slika 3. Snimak otkrivene crkve

zidovi otkriveni su sondom 0,80 m širine. Materijal iz unutrašnjosti i s vanjskih ivica zidova odbačen je na sjevernu stranu. Karakteristično je napomenuti da u slojevima unutar crkve i u iskopinama izvan crkve od pokretnih nalaza nije bilo gotovo ništa, samo dvije alke za vrata, više komada rimske cigle i par željeznih eksera. Što se tiče materijala, koji se odnosi na arhitekturu, zanimljivo je istaknuti da je, posebno u unutrašnjosti, ali i s vanjskih strana zidova, otkriveno mnoštvo kvadara od muljike, manjim dijelom od sedre. Od brojnog pritesanog i dotjeranog kamenja muljike i sedre par komada se odnosi na nadvratnik koji je zasigurno, prema otkrivenom ulomku, imao polukružni oblik raspona oko 0,90 m. Jedan fragment od muljike podsjeća na kamenu konzolu koja je stajala iznad ulaznih vrata.

Za razliku od tepčičke, crkva u Trijebnju očuvala je u cijelosti podnicu 5 - 8 cm debelih četvornih i pravokutnih ploča muljike. Kada je potpuno očišćena podnica, na cijelom se unutarnjem prostoru primijetilo da se oltarski i predoltarski prostor, za nekoliko centimetara, izdiže nad ostalim dijelom podnice. Otkriveno je i temeljno kamenje kvadratnog zidanog postolja oltarske menze od koje se ništa nije sačuvalo (slika 4.). Važno je napomenuti da je pred ulazom, oko 0,70 m od vrata, u unutrašnjosti crkve otkrivena pravokutna ploča od krečnjaka dimenzija 1,70 x 1,10 m. Radi se, sigurno, o nadgrobnoj ploči. Grob, zbog nedostatka financija i vremenskog škripca, nismo bili u mogućnosti otvoriti i ispitati. Kada je crkva potpuno otkrivena, izvršeno je fotografiranje i tehničko

Slika 4. Snimak poda s ostatkom postolja za menzu i nadgrobne ploče

snimanje. Najzad, može se reći da je otkrivena još jedna crkva, koja je po građevinskim elementima slična crkvi u Tepčćima. Dakle, i ova je jednobrodna s polukružnom apsidom koja izlazi vani. Njezine su vanjske dimenzije 8,10 x 4,80 m. Očuvani zidovi variraju od 0,50 do 1 m visine.

Kako je ranije istaknuto, prilikom kopanja otkriveno je mnogo kvadara muljike i sedre, pa i ploča, te se može zaključiti da je crkva, ne samo nad apsidom nego i nad drugim crkvenim prostorom, bila nadsvođena. Prema tome, crkva je imala krov od kamenih ploča bez drvene konstrukcije. Da nije bilo drvene konstrukcije potvrđuje i odsutnost željeznih eksera i ugljenisanog drveta u šutu crkve. Otkriveno je samo malo primjeraka eksera. Unutrašnjost i vanjske strane očuvanih zidova nemaju žbuke. Nismo u mogućnosti saznati je li unutrašnjost bila oslikana. Nedostatak arhitektonskih ulomaka i plastike upućuje da crkva nije bila ni skromno dekorirana.

Graditelji crkve u Trijebnju imali su pri ruci bolji građevinski materijal nego što je to slučaj u Tepčćima. Naime, sudeći po brojnim pritesanim komadima muljike i sedre, crkva ne samo da je imala svod od njih nego je dio zidova i zidan dobro pritesanim i uglačanim komadima muljike, na kojoj se jasno vidi obrada zubačom.

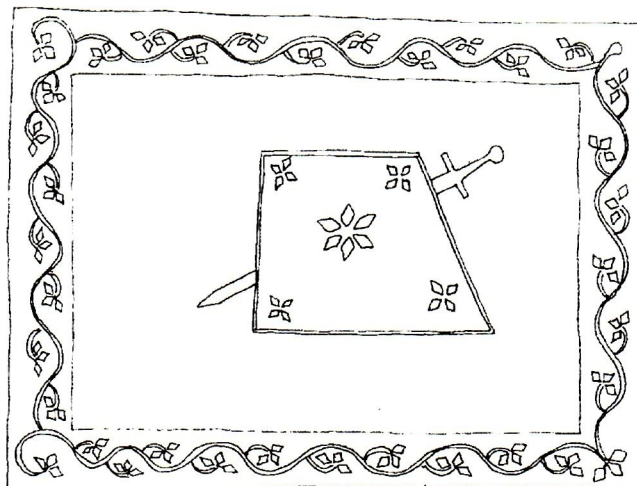
Razgovarajući s mještanima, moglo se doći do saznanja da su muljiku graditelji crkve najvjerojatnije dopremali iz obližnje Rotimlje, udaljene od Idriz-mahale oko 3 km, jer muljike nigdje bliže našem lokalitetu nema. Tamo se, po pričanju nekoliko starijih ljudi iz Trijebnja, nalazio veliki kameni majdan ploča i blokova muljike. Taj majdan uspoređuju čak s Mukoši u Ortiješu kod Mostara. Od toga je kamena sagrađen Stari most 1566. godine i, dodao bih, kasnoantička bazilika u Cimu kod Mostara.

Nakon otkrivanja crkve u Trijebnju napravljena je bogata tehnička dokumentacija.

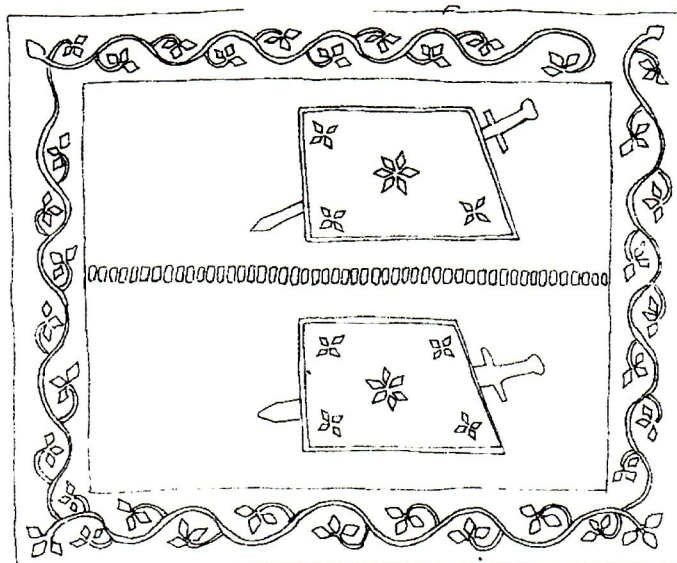
Srednjovjekovni stećci uz crkvu u Trijebnju

S desne, zapravo južne strane crkve nalaze se dva velika stećka-ploče s ukrasima (crteži 1. i 2.). Oba na krajevima imaju bordure od lozica s trolistima. Jedan od njih ima gornju površinu razdijeljenu na dva jednaka dijela tordiranom vrpcom. U oba polja predstavljen je štit s mačem. Na štitovima se vide rozete s četiri a u sredini sa šest listova (stećak br. 1). Na stećku s desne strane ulaza u crkvu isti su ukrasi, samo što se na gornjoj površini vidi jedan štit s mačem (stećak br. 2).

Zapadno od crkve, nekih 20-ak m, nalazi se još jedan stećak, čiji štit s mačem i rozetama okružuje tordirana vrpca. U kutu je izrađena šesterolista rozeta (crtež 3.). Listajući Katalog Šefika Bešlagića, primijetio

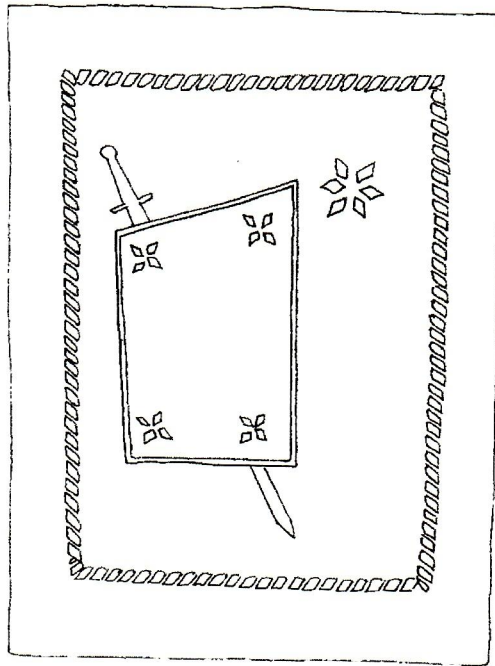
Crtež stečka br. 1

Crtež stečka br. 2

sam da oni nisu registrirani. Iz literature o stećcima, koji se odnose na Trijebanj i Hodovo, Rosulje, Stubline, Krst i dr., primjećuje se da je najomiljeniji motiv na svim lokacijama lozica s trolistom i štit s mačem. Da li naši stećci uz crkvu imaju neke bliže veze s crkvom nije jasno. O tome ćemo pokušati i nešto više kazati u zaključnim razmatranjima koja slijede.

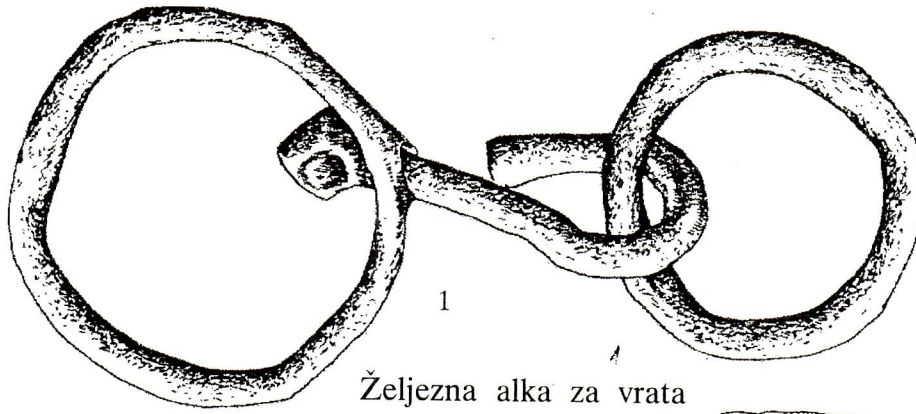
Crtež stećka br. 3

Kameni i drugi nalazi

Već je rečeno da je šut u crkvi bio potpuno sterilan. Keramike i drugih sitnih nalaza nije bilo. Sav fond nalaza čine 4 kamena ulomka svoda i pročelja crkve, dvije željezne alke i par željeznih eksera.

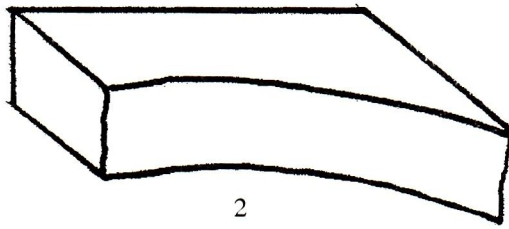
U nastavku dajem opis nalaza:

1. Ulomak nadvratnika koji je imao polukružni oblik. Pomoću očuvanog luka na kamenu može se ustanoviti da je širina ulaza iznosila oko 0,90 m (Crteži sitnih nalaza, 2).
Dimenzije: 38 x 12 cm.
2. Kamen iz sredine svoda na jednom je kraju deblji, a na drugom tanji (Crteži sitnih nalaza, 3).
Dimenzije: 19,5 x 13,5 x 8 cm.
3. Četvrtasti pločasti kamen muljike, u kojemu se primjećuju urezane dvije pravilne dijagonale (Crteži sitnih nalaza, 4).
Dimenzije: 29 x 24,5 x 5 cm. Nije mu poznata funkcionalnost.
4. Ulomak od kamene konzole.
Dimenzije: 30 x 25 x 18 cm.

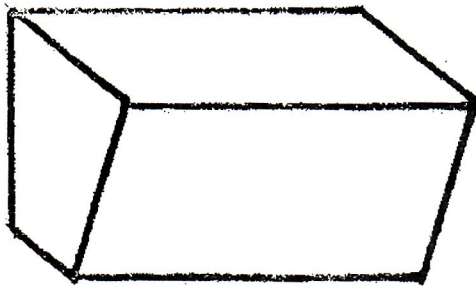

Željezna alka za vrata

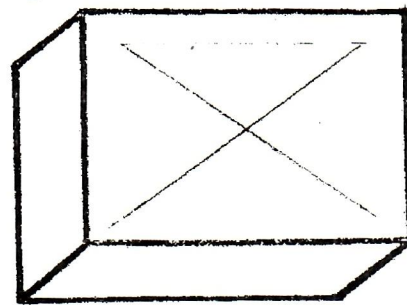
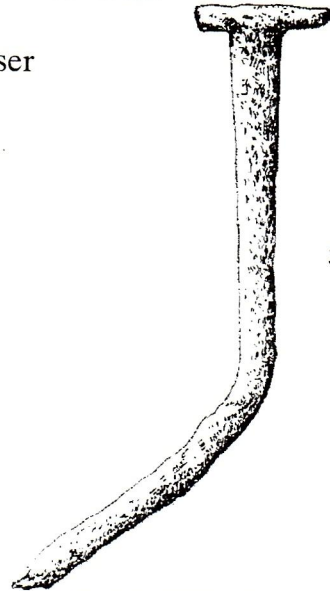
Željezni ekser

Ulomci nadvratnika

3

4

Crteži sitnih pokretnih nalaza

5. Dvije željezne alke. Jedna je probušena. Povezane su jednim željeznim komadom. Najvjerojatnije pripadaju vratima i služile su za otvaranje i zatvaranje vrata (Crteži sitnih nalaza, 1).
Promjer prve veće alke je 5,2 cm.
Promjer druge alke je 4,5 cm.
6. Željezni ekser (Crteži sitnih nalaza, 5).

Arheološko-historijska i zaključna razmatranja

U uvodnom dijelu rečeno je da crkve, kakve su otkrivene na Tepčićima i Trijebnju, zaslužuju izuzetnu pažnju, posebno zbog toga što nam taj tip srednjovjekovnih sakralnih građevina nije dovoljno poznat u Hercegovini, pa čak, može se slobodno reći, i u Bosni.

Konzultirajući brojnu arheološku literaturu i povijesne izvore o srednjovjekovnom sakralnom graditeljstvu u Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom na Hercegovinu, moglo se uočiti da je sličnih crkava otkriveno i u drugim krajevima Hercegovine, na primjer u Ošanićima kod Stoca, pa ova crkva u Trijebnju (Sv. Nikola), Sv. Akim u Fatnici, više crkava u župi Žabi i u Popovu. Poznate su takve crkve i u Mušićima kod Domaševa u župi Ljubomiru, pa živuća Crkva sv. Akima u Vrpolju (Ljubomir), u Razićima i Biskupu kod Glavatičeva (Konjic).

Dosta slična crkva našim u Trijebnju i Tepčićima nalazi se u Kočelu kod Trebinja. Tamošnje stanovništvo tvrdi da je bila posvećena sv. Varvari. To je jednostavna, jednobrodna građevina, s polukružnom apsidom koja izlazi vani. Sagrađena je od pritesanog kamena. Objavili su je Vojislav Korać i Vojislav Đurić u svom radu "Crkve s prislonjenim lukovima u staroj Hercegovini".³ Opisana crkva potječe iz 1488. godine, a sagrađena je po želji katoličkog svećenika don Vlaha Gabrijelisa. Ostale trebinjske crkve iz kasnijeg vremena (iz turskog doba) imaju u svojim planovima izvjesnih sličnosti s našim crkvama, ali se ipak u osnovi donekle razlikuju.

Od bosanskih crkava srednjovjekovna u Haljinićima kod Čatića⁴ ima dosta sličnosti s crkvama u Trijebnju i Tepčićima. Odsutnost bilo kakvih pisanih izvora o takvim crkvama, pa i tradicije u narodu, k tome i oskudnost u nalazima stvaraju velike probleme i teškoće pri datiranju objekata. Niti jedan pokretni ili nepokretni nalaz ne može nam zasigurno svjedočiti o vremenu nastanka takvih sakralnih objekata.

³ Vojislav Korać - Vojislav Đurić, *Crkve s prislonjenim lukovima u staroj Hercegovini i dubrovačko graditeljstvo XV - XVII veka*, str. 567.

⁴ Mr. Tomislav Anđelić, "Srednjovjekovna crkva u Tepčićima kod Čitluka", *Hercegovina*, 1 (9), Mostar, 1995., str. 110.

Sličnih crkava, kakva je i naša u Trijebnju, ima na više mjesta i u Dalmaciji. Tipičan je primjer za to Crkva sv. Mihajla u Stonu iz XII. stoljeća.

Kada je riječ o crkvi u Trijebnju kod Stoca, ona je po planu dosta slična, ali ipak po mnogim drugim elementima i dosta različita od one u Tepčićima. Duža je 1 metar od tepčičke crkve. Širina im je gotovo ista. Ni o ovoj crkvi tradicija ništa ne govori. Ni najstariji ljudi nisu znali za njezinu lokaciju, iako su bar neke konture zidova, donekle, stršile iz zemlje. Možda je razlog što se o njoj ništa nije znalo i relativno kasno naseljavanje u te stolačke prostore (prije 200-300 godina, kako tvrdi Idriz Ramo iz Trijebnja).

Prema otkrivenim fragmentima nadvratnika i dovratnika možemo sa sigurnošću konstatirati da je ulaz imao romaničku formu - polukružni oblik. Za ostale otvore nemamo nikakvih podataka. I ona je, sudeći po velikom broju izvađenih ploča, bila pokrivena kamenim pločama. Bila je presvođena ne samo nad oltarom nego i nad ostalim crkvenim prostorom. Pokretni su nalazi ovdje vrlo oskudni tako da je datiranje doista komplicirano. Pisanih izvora o toj crkvi ne poznajemo. Tri stećka u obliku ploča dobro su izrađena i dotjerana. Stoje u blizini crkve te najvjerojatnije imaju neku vezu s crkvom. Navode nas i na pomisao da se u Trijebnju radi možda o grobljanskoj crkvi neke ugledne, imućne obitelji. No, teško je reći pravu istinu. Možda bi otkrivanje grobova ispod stećaka dalo neki prilog koji bi pobliže vremenski odredio i crkvu u Trijebnju. Neotkriveni grob unutar crkve krije možda tajnu gradnje. Ako bismo okvirno datirali crkvu, onda bismo je, s obzirom na gradnju, plan i stećke, mogli smjestiti u vremenski okvir XIII. ili XIV. stoljeća, pa bi bila nešto mlađa od tepčičke crkve.

Dopunska će iskopavanja i istraživanja o takvim i sličnim crkvama biti neophodna, jer ta dva primjera (Tepčići i Trijebanj) nisu dovoljna da bi se taj tip građevina u potpunosti sagledao i vremenski odredio. Zadaća budućih arheologa bit će nastavak istraživanja jer takvi sakralni objekti predstavljaju važne i značajne objekte našega srednjovjekovnog graditeljskog naslijeđa. S obzirom na značenje, pokrenuta je inicijativa da se crkve konzerviraju i djelomično restauriraju.

Na kraju, treba reći da je prilikom izvođenja projekta na iskopavanju crkava u Tepčićima i Trijebnju napravljena bogata foto i tehnička dokumentacija.⁵

⁵ Cjelokupnu tehničku i fotodokumentaciju izradila je skupina stručnjaka iz Mostara (Husein Fazlibegović, Zdravko Mihajlović, Ferdo Milićević, Stevo Janjić i drugi). Svima im se iskreno zahvaljujem. Posebnu zahvalnost dugujem pokojnom dr. Pavi Andeliću. Znanstvena izvješća o crkvama u Tepčićima i Trijebnju autor ovog priloga nije imao priliku ranije publicirati, pa to čini sada, nakon 13 godina.

Mag. Tomislav Anđelić

Mittelalterliche Kirche in Trijebanj bei Stolac in der Herzegowina

Zusammenfassung

1983 fand die archäologische Ausgrabung der mittelalterlichen Kirche in Trijebanj bei Stolac (Dimensionen 8,10 x 4,80 m) statt. Der Form und dem Grundriss nach ist sie der mittelalterlichen Kirche in Tepčići bei Čitluk ähnlich, die der Verfasser in der "Hercegovina" 1(9) aus 1995 publizierte.

In ihrer Nähe befinden sich drei Bogomilengrabsteinplatten von größeren Abmessungen, und darunter die noch nicht erforschten Gräber. Unsere Kirche findet ihre Analogien an mehreren Stellen in der Osth Herzegowina: Ošanići bei Stolac, Trijebanj bei Stolac (die Kirche des hl. Nikolaus), Fatnica bei Stolac, mehrere Kirchen in der Pfarrei Žaba und Popovo, sowie in der Osth Herzegowina, besonders in der Gegend von Trebinje.

Wenn wir die Kirche in Trijebanj bei Stolac zeitlich bestimmen möchten, könnten wir sie mit Rücksicht auf den Aufbau, Grundriss und die Bogomilengrabsteine in den Zeitrahmen des 13. oder 14. Jh. datieren. Sie wäre also etwas jünger als die Kirche in Tepčići.